

Η Φεουδαρχία.

Εισαγωγή.

Η «φεουδαρχία» είναι το σύνολο των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ ενός άρχοντα (senior, seigneur), ή κυρίου (dominus) και ενός υποτελή (vassalus): σχέσεις που στηρίζονται στο «φέουδο» (δηλαδή το δώρο) που δίδει ο πρώτος στον δεύτερο.

Η «φεουδαρχία» γεννήθηκε από την αποδιάρθρωση της δημόσιας εξουσίας και έχει αποκτήσει σήμερα αρνητική σημασία, επειδή είναι ταυτισμένη στην κοινή γνώμη με τη μεταφορά της κρατικής εξουσίας σε «ιδιωτικά» συμφέροντα, δηλαδή σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες.

Ο όρος «φεουδαρχία» γεννήθηκε τον 17^ο αιώνα - δηλαδή πολύ μετά την περίοδο που ονομάζουμε Μεσαίωνα - και ταυτίζεται κυρίως με τη δυτική μεσαιωνική ιστορία, της οποίας και αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της.

Η προέλευση της φεουδαρχίας.

Από τον 9^ο αιώνα (801-901) οι εμφύλιοι πόλεμοι και η αδυναμία του Καρολίγγειου κράτους να προστατεύσει τους πληθυσμούς από τους εισβολείς (κυρίως τους Βίκινγκς), αδυνατίζουν την εξουσία του αυτοκρατορικού κράτους.

Οι κυριότεροι από τους υποτελείς των αυτοκρατόρων, οι δούκες, οι μαρκήσιοι, οι κόμητες, οι απλοί βαρόνοι, εξασφαλίζουν πιο αποτελεσματικά από την αυτοκρατορική διοίκηση, την υπεράσπιση των περιοχών των οποίων είναι διοικητικώς υπεύθυνοι.

Ανταμείβονται όμως από τους βασιλείς με την κληρονομική διαδοχή των αξιωμάτων τους (honores) και με αμοιβές (beneficia) που λάμβαναν κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους.

Εξασφαλίζουν το δικαίωμα της διοίκησης (ban) της εδαφικής έκτασης που τους αναλογεί, και δημιουργούν πραγματικές οικογενειακές δυναστείες, που κυριαρχούν σε ηγεμονίες όλο και πιο αυτόνομες.

Η εξουσία αυτών των ηγεμόνων (πρίγκιπες) ασκείται μέσω των δικών τους υποτελών (βαρόνοι), στους οποίους μεταφέρουν τα φορολογικά και τα δικαστικά

τους δικαιώματα καθώς και τη φύλαξη των «κάστρων», που ανεγείρονται όλο και πιο συχνά προς τα τέλη του 10^{ου} αιώνα.

Οι κόμητες και οι καστροφύλακες (μπορούμε να τους ονομάζουμε και καστελάνους ή πυργοδεσπότες), εξουσιάζουν περιοχές και πληθυσμούς, αλλά και ιδιοποιούνται τη δημόσια εξουσία που τους είχε ανατεθεί.

Το δικαίωμα διοίκησης διασπάται, κατά συνέπεια, σε ένα μωσαϊκό τοπικών εξουσιών, ανεξάρτητων μεταξύ τους, του οποίου το κέντρο είναι το «κάστρο».

Τα συμφραζόμενα της φεουδαρχίας

Η αποδιάρθρωση της δημόσιας εξουσίας αντιστοιχεί σε έναν αγροτικό κόσμο στον οποίο η δύναμη είναι σε απόλυτη συνάρτηση με την κατοχή της γης (γαιοκτησία). Η περιορισμένη νομισματική κυκλοφορία επιβάλλει την παραχώρηση ακίνητης περιουσίας ως ανταμοιβή των υποτελών. Ο ισχυρός άρχοντας, βασιλέας ή ηγεμόνας, είναι υποχρεωμένος να αλλοτριώνει την ακίνητη περιουσία του, και άρα να αδυνατίζει τη θέση του, ώστε να διατηρεί την εξουσία του απέναντι στους υποτελείς του (δούκες, κόμητες, βαρόνους, πυργοδεσπότες). Η εξουσία του γίνεται όλο και πιο θεωρητική.

Επιπλέον : οι αργές και δύσκολες, χερσαίες, ποτάμιες και θαλάσσιες επικοινωνίες, ευνοούν τις τοπικές εξουσίες εις βάρος της βασιλικής ή της ηγεμονικής εξουσίας.

Οι εξελίξεις στις τέχνες του πολέμου, ευνοούν εκείνους που ήταν σε θέση να διαθέτουν και να συντηρούν ένα άλογο. Μόνο η γαιοκτητική αριστοκρατία είχε αυτήν τη δυνατότητα. Η αριστοκρατία είναι άλλωστε αυτή που επωφελείται από την αποδιάρθρωση της δημόσιας εξουσίας, και οικειοποιείται τα αξιώματα διοίκησης. Δημιουργούνται έτσι αρχοντίες (ονμάζονται και χωροδεσποτείες) που αποτελούν το πλαίσιο άσκησης της φεουδαρχίας, χωρίς η έννοια της αρχοντίας (χωροδεσποτείας) να είναι ταυτόσημη με την έννοια της φεουδαρχίας (η πρώτη σημαίνει το πλαίσιο άσκησης μιας οποιαδήποτε εξουσίας, η δεύτερη την εξουσία των φεουδαρχών, που προερχόταν από τη δημόσια εξουσία).

Από την υποτέλεια (vassalitas) στη φεουδαρχία (feodalitas)

Η υποτέλεια του πρώιμου Μεσαίωνα προϋπέθετε έναν προσωπικό δεσμό μεταξύ δυο συμβαλλομένων. Η «σύσταση» (recommandatio) δημιουργούσε μια «συγγένεια» μεταξύ του άρχοντα (senior, seigneur) και του υποτελή του (vassalus). Ο υποτελής δεχόταν ένα ευεργέτημα (beneficium) αλλά αυτό ήταν μέρος ενός συμβολαίου αμοιβαίας σχέσης.

Μετά τον 11^ο αιώνα η λέξη «φέουδο» (feudum, fief) αντικαθιστά τη λέξη «ευεργέτημα» (beneficium). Το φέουδο μετατρέπεται σε απαραίτητη προϋπόθεση της υποτέλειας και σημαίνει ότι το «εμπράγματο» δίκαιο που δημιουργείται μέσω του φέουδου είναι σημαντικότερο από τον προσωπικό δεσμό της υποτέλειας.

Καθίσταται δηλαδή κάποιος υποτελής, για να αποκτήσει ένα φέουδο, ενώ πριν αποκτούσε ένα ευεργέτημα επειδή ήταν υποτελής. Περνάμε από την υποτέλεια στην φεουδαρχία, για την οποία η παροχή του φέουδου προς τον υποτελή, δηλαδή η ανταμοιβή του, είναι ένα απαραίτητο συστατικό στοιχείο.

Η εξέλιξη από την υποτέλεια στην φεουδαρχία υπήρξε αργή ως προς τον χρόνο της εξάπλωσής της και διστακτική. Εγκαθίσταται ως σύστημα τον 11^ο αιώνα και γενικεύεται με την ανάδειξη της εξουσίας των μικρών αρχόντων, των πυργοδεσποτών. Αυτή η περίοδος ονομάζεται πρώτη «φεουδαρχική περίοδος». Κατά τον 12^ο αιώνα το φαινόμενο έχει σταθεροποιηθεί και οι φεουδαρχικές πρακτικές έχουν συγκεκριμενοποιηθεί. Είναι το απόγειο της δεύτερης φεουδαρχίας αλλά τότε αρχίζουν να ενισχύονται ξανά οι μοναρχίες και οι συσχετισμοί των δυνάμεων θα αλλάξουν υπέρ των βασιλέων.

Οι φεουδοβασαλικές σχέσεις

Η αφιέρωση από άνθρωπο σε άνθρωπο (hommagium)

Από τον 11^ο αιώνα, η αφιέρωση (hominium, hommagium) αντικαθιστά την πράξη της σύστασης (recommandatio). Η πράξη της αφιέρωσης συνίσταται σε μια τελετή που διακρίνεται σε πολλές φάσεις.

α) Την προσχώρηση κάποιου σε κάποιον (deditio) : ο άνθρωπος που πρόκειται να αφιερωθεί στον κύριό του, με ακάλυπτο το κεφάλι και χωρίς όπλα, γονατιστός, βάζει τα χέρια του μέσα στα χέρια του κυρίου του (immixtio manuum) ώστε να δείξει με

αυτήν τη συμβολική πράξη ότι «εγκαταλείπεται» σ' αυτόν και μετατρέπεται σε «άνθρωπό του».

β) Τον όρκο πίστης : ο υποτελής ορκίζεται για την πίστη του στον κύριό του πάνω από λείψανα αγίων ή πάνω από τα ιερά ευαγγέλια. Στη Γαλλία και στην Αγγλία, συνηθιζόταν και ένα «φιλί ειρήνης» (*osculum pacis*), που δινόταν από στόμα σε στόμα και το οποίο συμβόλιζε τη φιλία μεταξύ των δυο πλευρών.

γ) Την προηγούμενη τελετή ακολουθούσε η «περιβολή του φέουδου» (*investitura*), η οποία μετέτρεπε τον υποτελή σε φεουδάρχη (*feudatarius*), σε κάτοχο δηλαδή ενός φέουδου. Η τελετή δεν καταγραφόταν παρά σπανίως σε γραπτά τεκμήρια, και μόνον όταν αφορούσε σημαντικά πρόσωπα, αλλά λάμβανε χώρα ενώπιον μαρτύρων δένοντας τα δύο συμβαλλόμενα μέρη εφ' όρου ζωής.

Λόγω κληρονομιών ή φιλοδοξιών, πολλοί υποτελείς κατείχαν φέουδα που προέρχονταν από διαφορετικούς κυρίους, και όφειλαν άρα να δίνουν όρκους σε διαφορετικούς κυρίους, και συχνά σε πάνω από ένα, οι οποίοι δεν είχαν απαραίτητα καλές σχέσεις μεταξύ τους. Η πίστη των υποτελών έχανε έτσι την αξία της. Υπήρχε ωστόσο μια αρχή «διαφύλαξης της πίστης», που ευνοούσε τον αρχικό κύριο αλλά, συνήθως, οι υποτελείς είχαν την τάση να παίρνουν το μέρος εκείνου που τους έδινε περισσότερα. Μια ειδική αφιέρωση, η αφιέρωση σύνδεσης (*ligium*) προϋπέθετε έναν κύριο κατά προτεραιότητα, στον οποίον ο υποτελής όφειλε την απόλυτη πίστη του. Αλλά και πάλι, από τον 12^ο αιώνα, οι πολλαπλές αφιερώσεις σύνδεσης περιόρισαν τη λειτουργικότητα του συστήματος.

Οι αμοιβαίες υποχρεώσεις

Ο υποτελής είναι υποχρεωμένος να παρέχει στον κύριό του τη βοήθειά του (*auxilium*).

Η βοήθεια συνίσταται : α) στη στρατιωτική του συμβολή, δηλαδή την υποχρέωση του υποτελή να εκστρατεύει στο πλευρό του κυρίου του (*ost*) και να τον συνοδεύει (*escorte*) ή να φρουρεί για λογαριασμό του ένα κάστρο (*estage*). Η διάρκεια των υπηρεσιών αυτών εξαρτούνταν από τη φύση της αφιέρωσης. Η στρατιωτική συμβολή συνιστούσε επίσης βοήθεια υλική, και τα αγαθά του υποτελή μπορούσαν σε αυτήν την περίπτωση να διατεθούν υπέρ του κυρίου του για ένα χρονικό διάστημα. Στη Γαλλία και την Αγγλία το διάστημα αυτό περιοριζόταν στα τρία ή στα τέσσερα χρόνια, κατά τα οποία ο υποτελής συμμετείχε στα λύτρα

εξαγοράς του κυρίου του - σε περίπτωση αιχμαλωσίας -, στα έξοδα τελετής για την αναγόρευση σε ιππότη του πρωτότοκου γιού, στα έξοδα γάμου της πρωτότοκης κόρης και μετά τον 12^ο αιώνα, στα έξοδα αναχώρησης για τη σταυροφορία.

β) Ο υποτελής οφείλει επίσης να παρέχει στον κύριο του τη συμβουλή (consilium), όταν αυτός του το ζητά, ιδίως για θέματα απονομής της δικαιοσύνης.

Ο κύριος από τη δική του πλευρά αναλαμβάνει : α) να προστατεύει τον υποτελή του, β) να δικάζει τις υποθέσεις του, και γ) να τον βοηθά εναντίον των εχθρών του. Οι υποχρεώσεις του κυρίου, ωστόσο, είναι λιγότερο δεσμευτικές από αυτές του υποτελή του, τόσο εξαιτίας της πράξης αφιέρωσης που τον τοποθετεί σε ανώτερη και πιο ευνοϊκή θέση, όσο και εξαιτίας της παραχώρησης του φέουδου που εδραιώνει τη σχέση τους.

Παρόλα τα παραπάνω, οι φεουδοβασαλικές σχέσεις δεν αποκρυσταλλώνουν μια πραγματική ιεραρχία μεταξύ των αρχόντων. Οι υποτελείς συχνά δεν εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους κυρίους τους, παρά μόνο στον βαθμό που αυτοί είχαν τη δυνατότητα να τους το επιβάλλουν, εφόσον δηλαδή οι κύριοι ήταν πραγματικώς ισχυρότεροι.

Το φέουδο

Η απόκτηση του φέουδου (infeodatio) πραγματοποιούνταν με την πράξη της περιβολής (investitura). Ο κύριος έδινε στον υποτελή του ένα αντικείμενο που συμβόλιζε το φέουδο, όπως π.χ. μια χούφτα χώμα, ένα λάβαρο, ένα δαχτυλίδι. Ακολουθούσε η περιγραφή του φέουδου (ostensio), που γινόταν ενώπιον μαρτύρων και η ομολογία (aveu) του υποτελή, ότι αποδεχόταν τις φεουδαρχικές υποχρεώσεις του.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι υποτελείς δεν λάμβαναν ως φέουδο μια έγγεια αξία αλλά διαβίωναν, με έξοδα του κυρίου τους, στην κατοικία του. Η συνήθεια συναντάται σπάνια μετά τον 11^ο αιώνα. Συνήθως το φέουδο συνίστατο σε μια έγγεια αξία, αλλά μπορούσε επίσης να συγκροτείται από κινητά αγαθά, όπως τα εισοδήματα μιας εκκλησίας ή μιας μονής, οι δεκάτες από μια συγκομιδή, οι εισπράξεις από κάποιο τελωνείο ή τα διαπύλια τέλη στην είσοδο μιας πόλης, κ. α. Το φέουδο μπορούσε επίσης, σε μια υστερότερη εποχή εχρηματισμένης οικονομίας, να παρέχεται σε χρηματικές αξίες, δηλαδή στο χρηματικό ισόποσο των εισοδημάτων μιας έγγειας περιουσίας.

Οι φεουδοβασαλικοί δεσμοί μπορούσαν να διακοπούν : Στην περίπτωση που ένας υποτελής θεωρούνταν άπιστος (félon), ο κύριός του είχε το δικαίωμα να του αφαιρέσει, προσωρινά ή μόνιμα, το φέουδό του (commise). Αν ο κύριος δεν ήταν συνεπής ως προς στις υποχρεώσεις του, ο υποτελής έχει το δικαίωμα να τον εγκαλέσει ενώπιον κριτών (diffidatio) και να ζητήσει την απελευθέρωση της πίστης του. Αν ο υποτελής έχανε την αναμέτρηση όφειλε να επιστρέψει το φέουδό του ή να το κρατήσει πολεμώντας. Και στις δυο περιπτώσεις το αποτέλεσμα εξαρτιόταν από τον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στον κύριο και τον υποτελή του.

Η εξέλιξη της φεουδαρχίας

Κληρονομικότητα των φέουδων

Στη θεωρία, η ψιλή κυριότητα της γης που παραχωρείται παραμένει στον κύριο, ενώ ο υποτελής απολαμβάνει μόνο την επικαρπία της. Στην πράξη όμως οι κάτοχοι των φέουδων επιτυγχάνουν την κληρονομική μεταβίβασή τους στους απογόνους τους, και θεωρούν τα φέουδα μέρος της περιουσίας τους.

Ο κανόνας της μεταβίβασης στον πρωτότοκο, και από πρωτότοκο σε πρωτότοκο, είναι ο πιο συνηθισμένος αλλά δεν ήταν υποχρεωτικός. Από μεταβίβαση σε μεταβίβαση ο αρχικός κύριος διατηρούσε ορισμένα δικαιώματα. Ο νέος κληρονόμος ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει ένα δικαίωμα μεταβίβασης (relievum, relief), και να ανανεώσει την προσωπική του αφιέρωσή (hommagium). Εάν ο κληρονόμος ήταν ανήλικος, ο κύριός του ασκούσε την κηδεμονία του (tutella) και διόριζε έναν πληρεξούσιο (bailum) για τη διαχείριση του φέουδου ή έπαιρνε το φέουδο στην προσωρινή φύλαξή του (garde), μέχρι να ενηλικιωθεί ο ανήλικος δικαιούχος. Αν ο κληρονόμος ήταν μια γυναίκα, ο κύριος του φέουδου είχε το δικαίωμα να επιλέξει έναν σύζυγο γι'αυτήν. Αν το φέουδο περιερχόταν στην Εκκλησία, αυτή όφειλε να πληρώνει ένα δικαίωμα απόσβεσης (amortissement) ή ελεύθερης κατοχής (franc fief). Αν δεν υπήρχε νόμιμος κληρονόμος το φέουδο επέστρεφε στον κύριό του.

Η διάδοση της φεουδαρχίας.

Η φεουδαρχία δεν εμφανίστηκε σε όλη τη Δύση, και όπου εμφανίστηκε αυτό δεν έγινε την ίδια εποχή. Στη Βόρειο Γαλλία γνώρισε μια πρώιμη εμφάνιση και σε πιο προχωρημένο βαθμό. Αλλά η Βόρειος Γαλλία ήταν μια εξαίρεση. Στη Βόρειο Ιταλία όπου οι πόλεις ήταν ισχυρές, η φεουδαρχία περιορίστηκε. Στη Αγία Αυτοκρατορία η φεουδαρχία αναπτύχθηκε τον 12^ο αιώνα. Η υποχρεωτική διανομή για τα φέουδα χωρίς κληρονόμους (ονομαζόμενα και «ορφανά») εκ μέρους των βασιλέων, ενίσχυσε τους ηγεμόνες και αδυνάτισε τους μονάρχες.

Η φεουδαρχία μεταφέρθηκε και αλλού, εκτός της Γαλλίας, εξαιτίας της επέκτασης του δυτικού κόσμου. Οι Νορμανδοί την εξήγαγαν στην Αγγλία, όπου εξυπηρέτησε τον νέο ηγεμονικό οίκο που δημιουργήθηκε εκεί, όπως την εξήγαγαν και στην Νότιο Ιταλία. Η ανάκτηση της Ισπανίας από του χριστιανούς, μετέφερε τη φεουδαρχία και στην Ιβηρική Χερσόνησο. Οι σταυροφορίες την μετέφεραν στα Λατινικά Κράτη της Ανατολής.

Οι επιρροές της φεουδαρχίας.

Η φεουδαρχία αποτελεί είναι από τα χαρακτηριστικά του δυτικού πολιτισμού. Προσδίδει στην αριστοκρατία μια συγκεκριμένη ηθική, που στηριζόταν στην πίστη και στην τήρηση των όρκων. Η υπηρεσία προς τη γυναίκα, που ταυτίστηκε με την φεουδαρχική υπηρεσία προς τον κύριο του φέουδου, οδήγησε στη γέννηση ενός ξεχωριστού κοινωνικού φαινομένου, του αυλικού έρωτα, που διαμόρφωσε νέες σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων. Η εκκλησιαστική οργάνωση δανείστηκε επίσης στοιχεία από τη φεουδαρχία, όπως έκανε το μοναστικό τάγμα του Κλυνύ, το οποίο οργανώθηκε σύμφωνα με τα ιεραρχικά πρότυπά της.

Η έλλειψη όμως μια πραγματικά ανώτερης εξουσίας και η αλληλεγγύη μεταξύ των υποτελών, προκάλεσαν πολυάριθμες συγκρούσεις, πράξεις αντεκδίκησης (faida) και ιδιωτικούς πολέμους. Η φεουδαρχία συχνά ταυτίστηκε με την κοινωνική βία την οποία προσπάθησε να περιορίσει η Εκκλησία, και να την στρέψει εναντίον των αλλοδόξων (στους Αγίους Τόπους και στη Ισπανία).

Δεν επρόκειτο όμως για μια διαρκή αναρχία, αλλά για μια άλλη τάξη πραγμάτων που στηριζόταν στις τοπικές δυνάμεις, μια περίοδο κατά την οποία δεν υπήρχε κεντρική εξουσία.